

HINDREYD MÕISTATADES JA RUNNELIT KIITES

Karl August Hindrey. Kirjad noortele. (Eesti mõttelugu 130.) Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2016. 536 lk.

Ühte lugu olen tahtnud Hando Runnelile rääkida, aga pole leidnud selleks sobivat hetke. Nüüd mõtlesin, et parem räägingi avalikult, mitte eraviisil.

Lugu oli nii. Ükskord Enn Soosaarele Kadriorgu külla minnes leidsin ta istumas oma raamaturiiuli ees ja silmitsemas „Eesti mõtteloo” sarja köiteid. Need olid riiulil hoolikalt õigesse järjekorda seatud. Istus seal mõtlikult ja ütles siis rõhuga: „Selle mehe ees ma võtan mütsi maha.” Lugu on seda enam rääkimist väärt, et Soosaar üldiselt niisuguseid verbaalseid *hommage*’e ei harrastanud. Tal oli kriitiliselt ettevaatlik natuur, muuhulgas häiris teda keskpärane rahvuslikkus, aga „Eesti mõtteloo” sarjas oli ta kahtlemata leidnud rahvusliku missiooni kõrgvaimse kehastuse. Nii me siis kummardasime seal riiuli ees, üks istus, teine seisis.

Nüüd vaatan üksinda seda sarja, ilma Soosaareta, ja näen, et Karl August Hindrey (1875–1947) „Kirjad noortele” on 200 raamatuna kavandatud sarja 130. raamat. Koostaja on mõistagi ikka see mees, sarja hing Hando Runnel. Ütlen mõistagi seetõttu, et seni ilmu-

nud raamatutest on koguni poolsada tema koostatud (vahel on ta olnud kaaskoostaja). Kellel on küllalt kujutlusvõimet, see tajub niisuguses vaimude välja-kaevamises omalaadset vägitööd. Mingil määral on koostamistöö ka tõlgendamise, mitte üksnes tekstide valiku, vaid ka esitusviisi poolest – kompositsioon, alaosade kõnekad vahepealkirjad, lühikesed tabavad saatesõnad – kuni raamatupealkirjadeni välja. (Esineb ületõlgendamistki, näiteks Marta Sillaotsale omistatud „Kirg ja kavalus”.) Kõigis neis raamatuis on soojust, kodusust, Eesti-keskset avarust. Võiksime isegi öelda, et mõtlejad astuvad meie ette runnellikult struktureerituna.

Nii ka Hindrey. Koostaja ütleb järelkirjas, et see kogumik on talle juba teine „katse mõistatada” Hindrey „olemust ja asendit eesti kultuuriloos” (lk 511). Paraku – rohkem Runnel oma mõistatamise tulemusi ei ava. Järelkirjas tsiteerib ta oma varasemat järelsõna Hindrey kogumikule „Poisid, koerad ja teised toredad” (1995), sellele järgneb Voldemar Kochi (Kurese) Hindrey-aine-line artikkel 1935. aasta Vabast Maast. Midagi paneb aga paika sisukord. Hindrey sadakond kirjatööd on jaotatud „kirjadeks” nende kirjutamiskoha järgi: Pariis, kodu, Euroopa, Tartu, Eesti Vabariik. Kusjuures kodu langeb sellest

kohamääratluste reast pisut välja: hakame mõtlema, mida see tähendab, on's kodu vaimses mõttes Hindreyle näiteks eesti kirjandus (ja teater), millest raamat on palju juttu. Ja nii on koostaja meid oma väikse poeetilise liigutusega juba Hindrey stihiasse kaasa tõmmanud. Raamatu ülesehitus osutab tõsi- asjale, et Hindrey kuulus meie „pariislaste” sugupõlve, ta oli kahtlemata saanud eurooplaseks, aga jäänud ka eestlaseks. Sisukorda Pariisi-mälestustest kuni Ella Ilbaku tantsuarvustuseni (lk 499–500) silmitsedes on tajuda, et Hindreys oli loomupäraselt ja manifesteerimatult mõndagi sellist, mille poole nooreestlased programmiliselt (ja manifesteerides) pürgisid.

Artiklivaliku puhul torkab silma, et kõik kirjatööd (peale paari erandi) pärinevad ajavahemikust 1902–1926. Miks on koostaja just siin joone alla tõmmanud? Sirvisin igaks juhuks 1933. aasta Postimeest ja laadisin Hindrey ohtra kaastöö seast oma arvutisse kirjutisi, mida oli kahju maha jätta digiuniversumi kõledusse: Anton Jürgensteinist, Eesti Üliõpilaste Seltsist, baltisakslas- test, vabadussõjalastest, Rudolf Sirgest, töötuse andmisest... Raske on näha 1926. aastast piiriposti (isegi Tõnissoniga tülli läks Hindrey vist juba varem). Kas on kavas veel teine kogumik aastast 1926–1944? Niisugused küsimused jääksid ära, kui koostaja oleks võtnud vaevaks oma valikuprintsiipe tutvustada. Ja kui juba ütlemiseks läks: „Eesti mõtteloo” köidetes on mind ikka häirinud kommentaaride puudumine keelelise toimetamise kohta. Mõistagi on varasemaid tekste vaja siluda, et arhailised keelendid ei häiriks sisu, mis pole kaotanud oma värskust. Küllap on Ilma- maas seda tööd alati parema äratundmi- sega tehtud. Kuidas me oleksime luge- nud kas või sarja avaköidetest Juhan Luiga esseid, kui keeleliselt üsnagi kau- geki jäänud tekstide kallal poleks teh- tud värskendustööd? Ometi ei leia raa- matutest selle kohta mingit märget. Ja rangelt võttes on see siiski pisikene pet- tus. Hindrey puhul saame joonealustest märkustest vähemasti aimu, et ta on

meie keelde üritanud juurutada iseära- likke võõrsõnu prantsuse keele eeskujul. See oli tema keeleuendus.

Seesuguste raamatute koosseisu peaks kuuluma veerg, kus selgitatakse toimetamise ja koostamise põhimõtteid. Mõistan, et olen oma märkustega kohat- tult hiljaks jäänud, mõtteloo raamatute võimsa vaimumühina taustal võivad need mõjuda urgitsemisena, aga et olen hetkel võtnud kriitiku rolli, siis pole parata, seisus kohustab.

Hindrey asendi „mõistatamist” on pärssinud mitte ainult nõukogudeaegne tsensuur, vaid ka kirjandusloos kinnis- tunud nooreestlaste enesekuvand, milles oma vastaseid, nn Postimehe ringkonda kujutati poliitiliselt vana- ja esteetili- selt tõmpmeelsena. Hindrey, kes pärast kunstiõpinguid Peterburis, Münchenis ja Pariisis asus tööle Postimehe toime- tuses, niisugusesse kuvandisse ei sobitu. Eesti kultuuri tugevasti ideologiseeritud arengupildis, kus ikka on olnud oluline küsimus, „kelle poolt sa oled”, jääb ta ringkonda kuulumisele vaatamata kui- dagi omaette. Hindrey oli vaimselt kul- tiveeritud, tundliku ja hästi kasvatatud inimese poolt. Pole kahtlust, et ta igat- ses parandada raske saatuspärandiga eesti inimest, nähes, „kui kaugel me Jumala kujust oleme, mille järgi meid olevat loodud” (lk 424). Kui otsida Hind- rey konservatiivsust, siis on siin selle sügav juur. Niisuguse inimese kilbile tõstmine oli ehk Hindrey missioon kõige üldisemalt. („Oli küll armetu vähe neid, kel takti paistis olevat ja peentunnet”, nendib ta 1904. aastal Pariisist Tartusse tulnuna, lk 65.) Võib muidugi öelda, et Hindrey ei pühendunud nii kavakind- lalt ülesehitustööle, nagu nooreestlased või tõnissonlased oma platvormidelt. Ta oli boheemlik, veetis aega Vanemuise puhvetis, poseeris vaimukustega ning hindas isiklikku sõltumatust. Ideoloogil- liselt heitlevas ja kiirelt muutuvas ühis- konnas on oluline, et keegi, kellel on ini- mesele muutumatult kõrged nõudmised, reflekteeriks toimuvat kõrvalt. Hindrey iroonilist distantsi valdav vaim oli sel- leks sobiv.

Hindrey n-ö koha otsinguil vaadelgem

korraks tema suhtumist Noor-Eestisse, eeskätt Tuglasesse. Kümnekond aastat vanema inimesena, kes oli Pariisis elanud nii kaua, kuni igav hakkas, ei olnud nooreestlaste Euroopa-õhin talle midagi uudset. Aga tagantjärele võime tunnustada Hindrey vaistu, nentida tema esteetiliste hinnangute paikapidavust. Nii märkab ta näiteks Noor-Eesti II albumi (1907) arvustuses kõike seda, mis oli alles eos, aga millest on nüüdseks ammugi saanud klassika: Tuglase stiilisuuhtlikkust, Liivi „sügavat tundmust”, K. J. Petersoni aegumatuid publikatsioone jm. Ja heidab prügikorvi Tuglase seni tundmatuks jäänud nimekaimu Eduard Mihkelsoni kiitva „mäletsemise” Ernst Petersoni „Rahvavalgustaja” kallal, mis liiatigi naelutab kirjaniku „poliitilise koha päale kinni” (lk 97). Moralistlik Peterson pidanuks vanameelseile ometi armas olema!

Postimehe veergudel tekitas pahameelt Noor-Eesti III album (1909), kus oli muuhulgas Tuglase ülikriitiline käsitlus Eduard Vildest ja Ernst Petersonist. Hindrey aga jagub sealtpeale Tuglasele ainult häid sõnu. Ta kirjutab Noor-Eesti ajakirjas ilmunud (1910) Tuglase Liivi ja Tammsaare-arvustuste puhul: „Jälle seesama ilus põhjalikkus, mis ennast tundmusega ja tundmisega ühendab, nagu meie seda juba tema Eduard Wilde ja Ernst Petersoni arvustuse juures nägime, seesama haritud maitse, seesama hiiglasuur samm meie endisest arvustamise seisukohast eemal.” (lk 119) (Sealsamas lk 120 märgib Hindrey Tammsaare muinasjuttudega seoses prohvetlikult, et need veel „midagi Tammsaare-omast ei paku”, seesuguseid tabavaid kilde tasub otsida teistegi puhul.) Siin tunnustab vanem mees ausalt seda, et nooremast hakkab kasvama vaimselt kultiveeritud inimene. Ja veel enam, peagi kirjutab Hindrey, et Noor-Eesti ajakirjas ilmunud Tuglase „Põhjamaa pärl” on kui poleemika-töö nii üleüldise tähtsusega, et ajalehed ta ära peaksid trükkima¹ (lk 148). Tuglase

kirjatöö tuumväide on, et Noor-Eesti „pääpüüe on selle poole sihitud, et Eesti rahvuslik kunst Euroopa kunstivoolu, selle praeguse „modernismuse” kõrgusele tõuseks”.² See on vägagi nooreestlik klausel, millega „Postimehe mees” Hindrey siin ühineb, kuigi kunstnikuna pakkus talle rahuldust ilmselt ka Aleksander Prometi kohta tehtud kriitika.

Teisal ei lähe Hindrey aga nooreestlaste kriitikaga sugugi kaasa. Tuglas kriipsutab kirjandusloost kõlbmatuna maha Jaan Lõo luulekogu „Nägemised” (1916), mida Postimehes mõödutundelt serveeritakse rahvusliku suurteosena. Selles ideoloogilises laupkokkupörkes proovib Hindrey mõista Lõod kui esteetilist nähtust, avada tema vähenõudlike värsside imeliku mõju saladust (kavakindel arhitektoonika, tugev rütmitunge, skaldide poeetika jm). Oleme Tuglast pidanud esteedi etaloniks, aga võib-olla peaks ka Hindrey peale mõtlema. Kuigi tal ei õnnestunud lehetöös oma kirjutisi kunagi nii täiuslikuks vormistada nagu nooremal kolleegil. Nende kanoniseerimisest rääkimata.

Siuru erotism ja Tuglase revolutsioonipaatos paneb Hindrey muigama ja parodeerima, aga ikka annab ta tõele au: Under on luuletaja „tingimata” (lk 339), Tuglase „Taevased ratsanikud” on „ilus ja õudne” allegooria (lk 341). Tüli ja tegelik lõhe sünnib alles pärast seda, Vabadussõja ajal ja järel. Hindrey heidab siurulaste loomingule ette apoliitilisust, vabadusvõitlusest kõrvale hoidmist, kodumaa unustamist. Tuglas vastab, Hindrey vastab, Tuglas valmistub uuesti sõna võtma, aga siis loobub sellest.³ Poleemikates argumenteeris Tuglas kirjanikkonna kaitseks enamasti kannatlikult ja põhjalikult,

olnud üks neist sadadest või isegi tuhandetest liigutustest, mida keelt kaasajastava toimetaja Katre Ligi käsi on pidanud tegema (selles tsitaadis varem veel *polemika-töö* ja *peaksivad trükkima*).

² F. Tuglas, Üks põhjamaa pärl. – Noor-Eesti 1911, nr 5–6, lk 634.

³ Vt A. Adson, F. Tuglas, Paaži ja Felixi kirjavahetus 1917–1944. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2011, lk 352.

¹ Tuglasel ja ka Hindreyil nimetavas „pärlis”. Selle *i* märkamatu likvideerimine on

kuni „lõppvõiduni”, aga mul on tunne, et Hindrey argumentide ees, mis koputasid südametunnistusele (lk 426–432), andis ta märkamatu loobumisvõidu.

Võib tunduda imelik, et teatrilaval õrna esteetilisust (Villmer, Ilbak) nauditiv Hindrey on samamoodi sisse võetud lahingutandrist ja sõjakangelaste vaprust (Pitka, Kuperjanov). Sellist tüüpi nooreestlaste ega siurulaste hulgas naljalt ei leidunud. Aga Hindreys väljendus arusaam, et vaimselt kultiveeritud inimene peab olema võimeline käiku vahetama. Kui rahva eksistents on ohus, peab ta olema valmis ka sõjamõttega lõpuni minema. („Ma arvan, et ennast niisamasuguste sõjariistadega peab kaitsma, millega selles seltskonnas, kus sa viibid, kallale tungitakse”, lk 195.) Tuglas seevastu jäi seisukohale, et vaimuinimesel tuleb sõja suhtes igal juhul säilitada mingi kriitiline distants. Sõjajärgsetel aastatel, mil kirjanike hulgas valitses patsifistlik vaim, oli Hindrey väheseid, kes arvas olevat näinud meie vabadussõja elementaarset sisemist suurust (lk 422), elamus, mis võib-olla leiab väljenduse romaani „Urmas ja Merike” (1938) lumavates lahingustseenides. Ka siin jääb Hindrey küllaltki üksi, oma tõe ja arusaamise juurde. Ta on esteet, aga mitte Felix Ormusson.

See on üks võimalus Hindreyd edasi mõistatada. Näha temas erandkuju, kelle kirjatöodes omapärase tundlikkusega kajastub meie ühise ajaloo vaimumaastik. Ta on midagi, mis häirib meil nii pikalt juurutatud kirjandusloolist arusaama progressiivsetest ja euroopalikest nooreestlastest ning vanameelsetest rahvuslastest. Sest Hindrey pais-

tab olevat *euroopalik vanameelne nooreestlane rahvuslane*. Ta on midagi, mille puudumisest me oma senises kirjandusloopildis alles nüüd, Runneli koostatud kogumiku kaudu, korralikult teadlikuks saame.

Aga tulgem algusesse tagasi ja räägigem veel kummardamisest. Ka „Eesti mõtteloo” raamatud on omamoodi kummardused. Sest olgem ausad, ega igauks sellesse sarja ei pääse. Ja ega igauhe ees Runnel kummardama ei hakka. Kuigi see žanr iseenesest on talle omane, näiteks luules. Olles samamoodi iseseisva mõtte mees nagu Hindrey, on temagi olnud tähelepanelik teiste vaimude suhtes. (Vrd Hindrey „Kaasaegsed”, 1926, ja Runneli „Kiikajon ja Kaalepuu”, 1991.) Runneli rohketest verbaalsetest *homage*’idest, mis tihti on küll kriikalikud ja vahel lausa kriitilised, kerkib lõpetuseks meelde üks omajagu pateetiline kummardus luuletsüklist „Virus vanne”: „Tuleks võtta see tuletungal, mille Tuglas on pillanud käest, / mitte kohkuda vaenlaste hulgast...”⁴ jne. Need read olid ilmumisaegsetes oludes, 1980-ndate algul, tõsine vaimukinnitus, ja seetõttu olen ikka mõelnud, kuidas näeksid välja, kuidas struktureeruksid Tuglas ja tema tungal Runneli käe all „Eesti mõtteloo” sarjas. On küllaltki häbematu Runnelilt ikka veel midagi juurde soovida, aga nagu öeldud: olen hetkel võtnud kriitiku rolli, seisus kohustab.

TOOMAS HAUG

⁴ H. Runnel, Punaste õhtute purpur. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 29.